

The article presents the importance of research-level differentiation of the psyche. Suggests using the categories of analysis «I-image», «dominant principle», «level of perception of the picture» to describe the level of differentiation of the psyche and the structural and functional parameters of defense mechanisms. It is alleged that the situation is emotionally parental deprivation stimulates the differentiation of the psyche, time limits, which are shifted to earlier stages of age.

Key words: differentiation of psyche, psychological defense mechanisms, objective relationships, injuring experiences.

Отримано: 18.06.2009

УДК 378.011.3-051:159.9.07

О.В. Мамічева

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті зазначається, що для сучасного етапу вивчення здібностей характерна велика кількість досліджень, які можна поділити на дві великі групи: створення ієрархічних моделей здібностей; пошук загальної основи здібностей. Характерним є пошук провідних, ядерних, стратегічних, термінальних та інструментальних і т.п. компонентів здібностей. Автором обґрунтовується необхідність науково-теоретичної та експериментальної розробки концепції розвитку педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів, їхньої структури, динаміки розвитку і специфіки у викладачів різних навчальних дисциплін гуманітарного профілю, ролі і місця цих здібностей у структурі індивідуальності особистості викладача вищого навчального закладу.

Ключові слова: здібності, компоненти здібностей, педагогічні здібності, індивідуальність особистості, викладач вищого навчального закладу.

В статье отмечается, что для современного этапа изучения способностей характерно большое количество исследований, которые можно разделить на две большие группы: создание иерархических моделей способностей; поиск общей основы способностей. Характерным является поиск ведущих, ядерных, стратегических, терминальных, инструментальных и т.п. компонентов способностей. Автором обосновывается необходимость научно-теоретической и экспериментальной разработки концепции развития педагогических способностей преподавателей высших учебных заведений, их структуры, динамики развития и специфики у преподавателей разных учебных дисциплин гуманитарного профиля, роли и места этих способностей в структуре индивидуальности личности преподавателя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: способности, компоненты способностей, педагогические способности, индивидуальность личности, преподаватель высшего учебного заведения.

Національною доктриною розвитку освіти в Україні окреслено стратегічні завдання випереджувальної інноваційної розбудови національної системи освіти і науки як основи розвитку особистості, суспільства, нації і держави. Перехід від «підтримуючої» до інноваційної освіти має спиратися на результати фундаментальних досліджень, які повинні бути достатньо прогностичні і системні. Всебічний науковий супровід і широкомасштабна дослідницька робота в галузі педагогічної та психологічної наук мають забезпечити комплексне вивчення процесів виховання й розвитку людини в усій різноманітності її навчальної і професійної діяльності.

Центрованість на проблемах розвитку особистості зумовлює потребу розробки теоретичних і прикладних аспектів нормативної діагностики й корекції когнітивного та особистісного розвитку, дослідження психологічних основ і методів роботи як з обдарованими дітьми, так і з особами з особливими потребами. Актуалізується проблема обґрунтування змісту загальної середньої освіти, розробки дидактичного і методичного забезпечення його реалізації у сучасній школі. Невідкладним є оновлення методології загальної і предметних дидактик на засадах нової філософії освіти, розкриття сутності і структури дидактичного процесу, технологій навчання, дидактичних інновацій в контексті нових завдань шкільної освіти та оцінювання її ефективності.

На особливу увагу заслуговує опрацювання сучасних технологій навчальної і педагогічної діяльності, які базуються на використанні найновіших досягнень психологічної науки, вікової фізіології, соціології та інших наук про людину, нових інформаційних технологій, враховують різноманітності індивідуальних відмінностей і здібностей дітей, підлітків, молоді і дорослих. Це дозволить здійснити перехід до особистісно зорієнтованої освіти на основі пошуку оптимальних індивідуальних шляхів задоволення освітніх потреб і як найповнішого розкриття можливостей особистості, мотивації її неперервної освіти. Пріоритетом наукових досліджень є розробка інформаційних і комунікаційних технологій, визначення їх ролі в розвитку єдиного освітнього простору країни.

Для інтенсивного розвитку сучасної психології потрібні комплексні фундаментальні дослідження, забезпечення їх надійної інформаційної підтримки і координації, розгортання масштабних пошукових і прогностичних досліджень, зацікавленість держави у впровадженні досягнень наук у суспільну практику. Необхідно дбати про включення педагогічного знання в загальну систему дидактики; розвивати прогресивні традиції педагогічної антропології; створювати сучасні наукові теорії і методики розвитку і виховання особистості. Цілісній системі освіти має відповідати цілісна психологічна наука, яка б охоплювала всі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти.

Педагогічна діяльність традиційно є предметом психологічних досліджень. Вивчено широке коло проблем, пов'язаних із психологічною структурою педагогічної діяльності, педагогічною майстерністю, тактом, педагогічною культурою, процесом формування особистості викладача і т.д. В останні десятиліття пильна увага дослідників залучає питання професійної компетентності (А.К. Маркова), культури (Є.І. Богданов, А.О. Криуліна), успішності (С.Л. Белих, Л.М. Мітіна), педагогічної майстерності (В.А. Семиченко, П.В. Симонов), модельних характеристик обдарованості викладача (М.О. Амінов), природних детермінант педагогічних здібностей (М.О. Амінов, М.К. Кабардов, С.Д. Максименко); створення цілісної моделі праці викладача (А.К. Маркова), вивчення його професійного становлення (Л.М. Мітіна, Е.Ф. Зеєр, Н.С. Глуханюк, Ю.П. Поваренков) і т.д.

Розвиток суспільства шляхом демократизації веде до посилення гуманістичного начала, що обумовлює підвищений інтерес до індивідуальності людини і визначає найбільш пріоритетні напрямки сучасної психологічної науки. Особливо гостро у цих умовах постає проблема здібностей людини, їхньої природи та умов розвитку. Тому не дивно, що одним із пріоритетних напрямків дослідження особистості і професійної діяльності викладача є вивчення його здібностей (М.Д. Левітов, О.І. Щербаков, Ф.М. Гоноболін, В.А. Крутецький, С.В. Кондратьєва, Н.В. Кузьміна, М.І. Станкін, М.К. Кабардов, М.О. Амінов та ін.). Для сучасного етапу дослідження здібностей характерний системний підхід, здійснюваний з позиції теорії системогенеза (В.Д. Шадріков), комплексного (Е.О. Голубєва) та індивідуально-типологічного (М.К. Кабардов) підходів, системно-цільової концепції (Б.Б. Косов), теорії інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін, Б.О. Вяткін).

Вивчення професійних здібностей у вітчизняній психології має давні традиції, накопичено достатній фонд наукових знань, що дозволяє вирішити зазначену проблему. Розроблено теоретико-методичні основи формування професійної компетентності, підвищення кваліфікації, розвитку педагогічної майстерності педагога (В.І. Бондар, С.Г. Вершловський, І.А. Зязюн, Н.В. Кузьміна, К.В. Макагон, С.Д. Максименко, В.Я. Синенко, В.М. Синьов, В.О. Сластьонін та ін.). Проведено численні теоретичні та емпіричні дослідження, присвячені вивченню педагогічної діяльності і здібностей викладача (Н.Р. Вітюк, О.Ф. Волобуєва, І.В. Кикілик, О.А. Кривопишина, О.В. Федик, Т.Ф. Цигульська, К. Чарнецькі, Т.Д. Щербан, Т.С. Яценко та ін.). Для сучасного етапу характерний пошук провідних, ядерних, стратегічних, термінальних та інструментальних компонентів здібностей. У дослідженнях спеціальних здібностей викладача виділяються дві основні групи робіт. Перша група, достатньо широко представлена у психології, – роботи, в яких спеціальні здібності розглядаються як загальнопедагогічні, властиві всім викладачам, незалежно від їхньої предметної спрямованості. Менш представлена друга група робіт, у яких спеціальні здібності поділяються на загальні та спеціальні

педагогічні здібності. Однак відсутня єдність підходів до їхнього розуміння і класифікації. Поряд з цим існує крайня розмаїтість у визначенні як сутності, компонентного складу і кількості здібностей (від однієї до двохсот), так і їхньої структури. Незважаючи на визнання більшістю психологів, що ядром професійного становлення є професійні здібності, роботи, в яких вивчаються психологічні механізми і динаміка розвитку здібностей, представлені у набагато меншому ступені. Практично не розглядається специфіка розвитку і взаємозв'язку предметних і педагогічних здібностей викладача на різних етапах його професійного становлення. Між тим зміст і психологічні особливості педагогічної праці викладача ВНЗ, висуваючи певні вимоги до його психіки та особистості, обумовлюють необхідність наявності у нього професійних здібностей, які мають відмінності від здібностей викладача іншої навчальної дисципліни та етапу професійної діяльності.

Аналіз досліджень з проблеми професійних здібностей викладача показує, що їхнє вивчення йшло у декількох напрямках: визначення сутності, компонентного складу і структури педагогічних здібностей; вивчення окремих видів педагогічних здібностей викладача; вивчення впливу предметної специфіки і спрямованості на спеціальні здібності викладача; виявлення взаємозв'язку здібностей з індивідуальними властивостями педагогів; дослідження професійного становлення викладача. Незважаючи на достатньо велику кількість робіт з цієї проблеми, у переважній їхній більшості під професійними здібностями розуміються педагогічні здібності, однакові для всіх педагогів, незалежно від предметної спрямованості їхньої діяльності. Лише у деяких роботах розглядаються здібності до викладання конкретного предмета, однак узагальнююча теорія професійно-педагогічних та предметних здібностей викладача ВНЗ на сьогоднішній день не створена. Практично не розглядалися питання про динаміку цих здібностей і типи функціональних взаємин професійно-педагогічних і предметних здібностей у процесі професійного становлення викладача ВНЗ. Взаємозв'язок спеціальних здібностей та індивідуального стилю педагогічної діяльності обговорюється дослідниками переважно на теоретичному рівні, емпіричні дані представлені недостатньо. Різноманітні і суперечливі дані про природні і соціальні детермінанти цих здібностей, їхній специфіці у викладачів різних навчальних дисциплін вищого навчального закладу.

Ще у 30-і роки ХХ століття М.Д. Левітов [1] визначив ідеал педагога: схильність до педагогічної роботи, любов до дітей, м'якість характеру, рівне, спокійне ставлення до вихованців. Під педагогічними здібностями він розумів ряд якостей, що мають відношення до різних сторін особистості учителя: якість мовлення; спритність і швидке орієнтування; розуміння учня, тобто спостережливості; здібність до передачі дітям знань у короткій, цікавій формі; самостійність і творчий склад мислення; організаторські здібності, що є умовами успішного виконання педагогічної діяльності [2].

До структури особистості педагога О.І. Щербаков [3] включає цілу систему різних індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечують успішність та ефективність: пізнавальний інтерес, любов до дітей і потребу працювати з ними, цільний і твердий характер (тактовність, витримка, самовладання), самостійність, діловитість у рішенні життєво важливих завдань, педагогічні здібності (адекватність сприйняття дитини, прогнозування особистості дитини, яка формується, визначення умов і засобів всебічного розвитку особистості учня), практичні навички та уміння: загальнопедагогічні, загальнотрудова, комунікативні, самоосвіта. Ознаками педагогічних здібностей він вважав стійкий інтерес і схильність до роботи з дітьми, спостережливість і терплячість, здібності до аналізу, систематизації та узагальнення, творчу уяву, педагогічний такт. Його заслуга полягає у тому, що він диференціював здібності на загальнопедагогічні, необхідні для успішного виконання будь-якої педагогічної діяльності, характерні для усіх видів педагогічних професій, та вузькопрофесійні здібності. Проте до специфічних педагогічних здібностей він відносив лише перцептивні здібності (педагогічне прогнозування та адекватне сприйняття вчителем дитини). Вчений вважав, що немає іншої сфери людської діяльності, де в результатах роботи так сильно позначалися б особисті якості самого працівника, його світогляд, витримка, самовладання, як у педагогічній роботі.

Ф.М. Гоноболін [4] вважав, що проблема педагогічних здібностей у широкому сенсі – це проблема особистості педагога. До структури педагогічних здібностей він включав: дидактичні – здібність успішно вирішувати питання про зміст матеріалу, про методи викладання, здібність педагога оцінювати труднощі поставлених перед вихованцем завдань, знання і розуміння вікових та індивідуальних особливостей вихованців, здібність «заражати» учнів та емоційно впливати на них; перцептивні – здібність розуміти внутрішній світ своїх вихованців, бачити їхніми очима; авторитарні – здібність завоювати авторитет у вихованців і здібність до вольового впливу на них; комунікативні – здібність встановлювати і підтримувати контакт; науково-пізнавальні – здібності до занять у відповідній галузі науки; сугестивні здібності – здібності до безпосереднього вольового впливу на тих, хто навчається.

Отже, існує необхідність науково-теоретичної та експериментальної розробки концепції розвитку педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів, їхньої структури, динаміки розвитку і специфіки у викладачів різних навчальних дисциплін гуманітарного профілю, ролі і місця цих здібностей у структурі інтегральної індивідуальності.

Між тим проведений аналіз показав, що вивчення проблеми здібностей має тривалу історію. Первісне вивчення здібностей здійснювалося у руслі філософії і носило загальнометодологічний характер. У цей час сформувалися три основних протиріччя у теорії здібностей:

- у трактуванні сутності здібностей: здібності як незмінна даність душі, що має спонтанну активність (ідеалістичне розуміння), і здібності як психічна реальність, що має матеріальну основу (матеріалістичне розуміння);
- у підході до здібностей як «загальної» характеристики психіки та оцінки їх як «одиночної», «індивідуальної» особливості;
- у розумінні природи здібностей: здібності є вродженими (на основі чого розвилася теорія спадкоємних здібностей) і здібності виховуються (на основі чого розвилася теорія набутих здібностей). Зародження теорії здібностей у руслі психології пов'язане з іменем Ф. Гальтона, що заклав основи емпіричного підходу до рішення проблеми здібностей. Упродовж тривалого часу основним фактором, пояснюючим природу здібностей, вважалася спадковість, а основним пояснювальним принципом – нейтивізм (Ф. Гальтон, Ч. Ломброзо, С. Спірмен, Г. Айзенк та ін.).

Для сучасного етапу вивчення здібностей характерна велика кількість досліджень, які можна поділити на дві великі групи:

- створення ієрархічних моделей здібностей;
- пошук загальної основи здібностей.

До першої групи належить монометричний підхід (Г. Айзенк), факторні моделі (Ч. Спірмен, Л. Терстоун), ієрархічні моделі здібностей (Р. Кеттелл, Ф. Вернон, Д. Векслер, Р. Стернберг). До другої групи входять дослідження, що здійснюють пошук загальної основи здібностей у біологічних, когнітивних і нервових процесах (М. Морі, Ф. Вернон, Г. Айзенк, Е. Хант, Б. Стернберг). У зрубіжній літературі при вивченні здібностей робиться акцент на шляхах виявлення і прогнозування здібностей, на використанні тестів і варіантів факторного аналізу для вивчення структури здібностей, на пошуку біологічних задатків здібностей. Як відзначає В.Д. Шадріков, зарубіжні психологи або зближують поняття здібностей з поняттям рівня досягнень суб'єктів, або зводять його до вроджених потенцій індивіда [5].

Первісне вивчення здібностей у вітчизняній психології здійснювалося у руслі філософії, педагогіки та фізіології. Основним було протиріччя між ідеалістичним і матеріалістичним підходами у розумінні здібностей. Особливо гостро у вітчизняній науці стояла психофізіологічна проблема. Психологічний розгляд проблеми здібностей у вітчизняній науці збігається з рубежем ХІХ і ХХ століть і йде в основному шляхом запозичення як теоретичних конструктів, так і шляхів та способів діагностики здібностей. Проблема здібностей розглядалася у руслі педології і психотехніки, особлива увага приділялася діагностиці здібностей. Фундаментальна теоретична і практична розробка теорії здібностей починається з 40-х років ХХ століття і пов'язана з іменами С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, Б.Г. Ананьєва, О.М. Леонтьєва, М.С. Мерліна, В.М. Мясицева та ін. Їхні ідеї знайшли подальший плідний розвиток у працях Т.І. Артемьєвої, Е.О. Го-

лубевої, О.М. Матюшкіна, В.Е. Чудновського, В.Д. Шадрікова, В.М. Дружиніна, Л.В. Черемошкіної, М.К. Кабардова та ін.

Для сучасного стану дослідження проблеми здібностей характерний системний підхід з позиції теорії функціональних систем (В.Д. Шадріков), комплексного дослідження здібностей (Е.О. Голубева), теорії інтегральної індивідуальності (Б.О. Вяткін). Дослідження здібностей здійснюється у руслі двох великих підходів: особистісно-діяльнісного (Б.Г. Ананьєв, Т.І. Артем'єва, О.Г. Ковальов, В.А. Крутецький, В.М. Мясищев, К.К. Платонов, О.М. Леонтьєв та ін.) і функціонально-генетичного (В.Д. Шадріков, Є.П. Ільїн, Н.С. Лейтес, Е.О. Голубева).

Проблема професійного становлення викладача знаходить достатньо широке відображення у роботах психологів: на зміну уявленню про професіоналізацію як пристосування до професії, вписування людини у професійні рамки прийшло розуміння професійного становлення як взаємозв'язку людини із професією, ядром якого є становлення особистості професіонала. Аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень дозволив виявити розбіжності в напрямках дослідження проблеми: за предметом дослідження виділяються роботи, спрямовані на вивчення внутрішньої сутності процесу професійного становлення (вивчення самого процесу професіоналізації і психологічних змін індивідуальності та особистості); і роботи, спрямовані на вивчення зовнішніх факторів професійного становлення (способів і засобів управління процесом). За способом дослідження виділяються аналітичні роботи, спрямовані на вивчення окремих сторін та етапів професійного становлення; і комплексні дослідження, предметом яких є осмислення цілісного процесу становлення професіонала. Професійне становлення розглядається як цілісний, безперервний, тривалий процес, що починається з формування професійних намірів і триває до завершення професійного життя; як динамічний процес, що проходить певні стадії, що супроводжується складностями і кризами професійного розвитку. Незважаючи на визнання більшістю авторів стадіальності (етапності, циклічності) процесу професійного становлення, дані по його періодизації достатньо суперечливі, як і підстави, за якими вона здійснюється. Роботи, спрямовані на вивчення професійного становлення викладача, представлені менш різноманітно: розглядаються етапи професійної діяльності викладача; основні моделі (форми) розвитку; ведеться пошук векторів, детермінант і факторів розвитку; описуються окремі стадії професійного становлення викладача. Проте виділення стадій професіоналізації і рішення питання про співвідношення етапу професійного становлення й рівня професіоналізму, ефективності викладача, вкрай різноманітні та суперечливі. Незважаючи на визнання більшістю психологів того, що ядром професійного становлення є професійні здібності, роботи, в яких вивчаються психологічні механізми і динаміка розвитку здібностей, представлені набагато менше. Практично не розглядається специфіка розвитку і

взаємозв'язку предметних та педагогічних здібностей викладача на різних етапах його професійного становлення.

Зміст і психологічні особливості педагогічної праці викладача ВНЗ, висуваючи певні вимоги до його психіки та особистості, обумовлюють необхідність наявності у нього професійних здібностей, які мають відмінності від здібностей викладача іншої навчальної дисципліни та етапу професійної діяльності. Професійні здібності являють собою складноорганізоване цілісне утворення, дворівневе (педагогічні і предметні здібності) і багатокomпонентне, специфічне залежно від навчальної дисципліни, що викладається, та етапу професійного становлення викладача. Професійні здібності викладачів різних навчальних дисциплін детерміновані специфічними симптомокомплексами різнорівневих індивідуальних властивостей. Проведено численні теоретичні та емпіричні дослідження, присвячені вивченню педагогічної діяльності і здібностей викладача. Але існує крайня розмаїтість у визначенні як сутності, компонентного складу і кількості здібностей (від однієї до двохсот), так і їхньої структури. Для сучасного етапу характерний пошук провідних, ядерних, стратегічних, термінальних та інструментальних і т.п. компонентів здібностей. У дослідженнях спеціальних здібностей викладача виділяються дві основні групи робіт. Перша група, достатньо широко представлена у психології – роботи, в яких спеціальні здібності розглядаються як загально педагогічні, властиві всім викладачам, незалежно від їхньої предметної спрямованості. Менше представлена друга група робіт, у яких спеціальні здібності поділяються на загальні та спеціальні педагогічні здібності. Проте відсутня єдність підходів до їхнього розуміння і класифікації.

Роботи, присвячені вивченню індивідуальних детермінант спеціальних здібностей викладача, представлені у психології достатньо широко. Отримано великі, часто суперечливі емпіричні дані про детермінацію окремих компонентів здібностей та індивідуальними властивостями викладача. Менш представлені роботи, присвячені дослідженню природних детермінант предметних здібностей і динаміці зміни характеру детермінації здібностей залежно від етапу професійного становлення викладача. Професійне становлення викладача розглядається як цілісний, безперервний, стадіальний процес, ядром якого є професійний розвиток особистості. Дані з періодизації і основ для класифікації, а також розуміння ролі окремих періодів у його становленні різноманітні й суперечливі. Менше представлені роботи, спрямовані на вивчення динаміки розвитку спеціальних здібностей викладача. Практично не розглядається специфіка взаємозв'язку предметних і педагогічних здібностей викладача на різних етапах його професійного становлення. У зв'язку із проведеним методологічним і теоретичним аналізом представляється плідним розгляд проблеми здібностей викладача на різних етапах його професійного становлення з позиції системного підходу.

Список використаних джерел

1. Левитов Н.Д., Прозоров Г.С. и др. Вопросы изучения учителя / Н.Д.Левитов, Г.С. Прозоров и др. – М., 1935.
2. Левитов Н.Д. К психологии формирования авторитета учителя / Н.Д. Левитов // Советская педагогика. – 1946. – № 1-2. – С. 76-89.
3. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А.И. Щербаков. – Л.: Просвещение, 1967. – 266 с.
4. Гоноболин Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей / Ф.Н. Гоноболин // Психология способностей. – М., 1962. – С. 244-255.
5. Шадриков В.Д. Способности человека / В.Д. Шадриков // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М., 1997. – С. 24-39.

In article it is noticed, that for the present stage of studying of abilities a characteristic considerable quantity of researches, which can be divided on two big groups: creation of hierarchical models of abilities; search of the general basis of abilities. Characteristic there is a search conducting, nuclear, strategic, terminal and tool, etc. components of abilities. The author proves necessity of scientific-theoretical and experimental working out of the concept of development of pedagogical abilities of teachers of higher educational institutions, their structure, dynamics of development and specificity at teachers of different subject matters of a humanitarian profile, a role and a place of these abilities in structure of individuality of the person of the teacher of a higher educational institution.

Key words: abilities, components of abilities, pedagogical abilities, individuality of the person, the teacher of a higher educational institution.

Отримано: 27.08.2009

УДК 616.31:614.256.5

Г.В. Марковець

«ПОБУТОВІ ТРУДНОЩІ», ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ, І СПОСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Ця робота присвячена актуальній проблемі захисту психічного здоров'я студентів педагогічних вузів. Автором встановлений і описаний той факт, що так звані «побутові труднощі» можуть служити причиною пролонгованого стресу навіть у студентів-першокурсників. У зв'язку з цим їм запропоновано чисто емпіричний механізм подолання тих негативних станів, які виникають у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів.